

על הפסיכולוגיה של האנטישמיות

ד"ר אבנר פלק

המונח אנטישמיות (Antisemitismus) הוא מלה נקיה (Euphemismus) לשנאת היהודים ולפחד מהיהודים (Judeophobie). שנאת היהודים והפחד מהם היו קיימים כבר אצל היוונים והרומים בעת העתיקה, וכן הם קיימים מאז ומתמיד אצל המשיחיים (שאנחנו קוראים להם "נוצרים" כדי למעט בחשיבות אמונתם ביצוע כמשיח שלהם וכמרכז אמונתם), מאז תחילת קיומם לפני כאלפיים שנה, אבל המושג אנטישמיות נכנס לשימוש רק במאה התשע-עשרה. באותה תקופה רווחו תיאוריות גזעניות באירופה שלפיהן המין האנושי מחולק לגזעים, והגזע הארי, שהגיע מסקנדינביה ועד להודו, ושהגרמנים שייכים אליו, עליון על כולם. לכן בחרו הנאציזם וסוציאליסטים הגרמנים, שאנו קוראים להם הנאצים, את צלב הקרס, שהוא סמלו של האל ההודי ברהמה, לסמלם. הגזע הארי, וכל יתר הגזעים, היו קיימים בדמיונם של המלומדים הגזעניים בלבד. המלה "ארי" (arya) באה מהשפה הפרסית העתיקה ופירושה "אציל" ו"הארים" שכבשו את הודו לפני אלפי שנים באו כנראה ממרכז אסיה, או מאירן, ששמה הוא קיצור או שיבוש של השם אריאנאם (Aryanam) שפירושו "ארץ האצילים".

המונח אנטישמיות (Antisemitismus) הוא מלה נקיה (Euphemismus) לשנאת היהודים ולפחד מהיהודים (Judeophobie). שנאת היהודים והפחד מהם היו קיימים כבר אצל היוונים והרומים בעת העתיקה, וכן הם קיימים מאז ומתמיד אצל המשיחיים (שאנחנו קוראים להם "נוצרים" כדי למעט בחשיבות אמונתם ביצוע כמשיח שלהם וכמרכז אמונתם), מאז תחילת קיומם לפני כאלפיים שנה, אבל המושג אנטישמיות נכנס לשימוש רק במאה התשע-עשרה. באותה תקופה רווחו תיאוריות גזעניות באירופה שלפיהן המין האנושי מחולק לגזעים, והגזע הארי, שהגיע מסקנדינביה ועד להודו, ושהגרמנים שייכים אליו, עליון על כולם. לכן בחרו הנאציזם וסוציאליסטים הגרמנים, שאנו קוראים להם הנאצים, את צלב הקרס, שהוא סמלו של האל ההודי ברהמה, לסמלם. הגזע הארי, וכל יתר הגזעים, היו קיימים בדמיונם של המלומדים הגזעניים בלבד. המלה "ארי" (arya) באה מהשפה הפרסית העתיקה ופירושה "אציל" ו"הארים" שכבשו את הודו לפני אלפי שנים באו כנראה ממרכז אסיה, או מאירן, ששמה הוא קיצור או שיבוש של השם אריאנאם (Aryanam) שפירושו "ארץ האצילים".

בתוך המלומדים הגזעניים של אירופה במאה הי"ט היו שבויים בדמיונותיהם "המדעיים". כך למשל המלומד הצרפתי ארנסט רנן (Ernest Renan, 1823-1892) חשב ש"הגזע השמי" נחות מ"הגזע הארי". בתגובה לדבריו תקף המלומד האוסטרי-יהודי מוריץ שטיינשניידר (Moritz Steinschneider, 1816-1907) את "הדעות הקדומות האנטי-שמיות" של רנן. אבל המונח Antisemitismus כפי שאנו משתמשים בו כיום הומצא רק בשנת 1881 על ידי עיתונאי גרמני מתוסכל ומופרע בשם וילהלם מאר (Wilhelm Marr, 1819-1904), לאחר מלחמת התרבות (Kulturkampf) של המנהיג הגרמני אוטו פון ביסמרק (Otto von Bismarck, 1815-1898) נגד הכנסייה הקתולית.

בתוך המלומדים הגזעניים של אירופה במאה הי"ט היו שבויים בדמיונותיהם "המדעיים". כך למשל המלומד הצרפתי ארנסט רנן (Ernest Renan, 1823-1892) חשב ש"הגזע השמי" נחות מ"הגזע הארי". בתגובה לדבריו תקף המלומד האוסטרי-יהודי מוריץ שטיינשניידר (Moritz Steinschneider, 1816-1907) את "הדעות הקדומות האנטי-שמיות" של רנן. אבל המונח Antisemitismus כפי שאנו משתמשים בו כיום הומצא רק בשנת 1881 על ידי עיתונאי גרמני מתוסכל ומופרע בשם וילהלם מאר (Wilhelm Marr, 1819-1904), לאחר מלחמת התרבות (Kulturkampf) של המנהיג הגרמני אוטו פון ביסמרק (Otto von Bismarck, 1815-1898) נגד הכנסייה הקתולית.

עד לתחילת העת החדשה אנחנו, בני האדם, חיינו בשלוש אשליות גדולות: שאנחנו במרכז העולם, שאנחנו שונים מהותית מכל יתר בעלי החיים, ושאנחנו אדונים לגורלנו. אז בא המלומד הפולני מיקולאי קופרניק (1473-1543), הידוע יותר בשמו הלטיני, ניקולאוס קופרניקוס, גילה לנו שהארץ מסתובבת מסביב לשמש, והרס לנו בכך את האשליה הראשונה. במאה הי"ט בא צ'רלס דרווין (1809-1882), גילה לנו שהמין האנושי התפתח ממינים קדומים שגם הקופים התפתחו מהם, ובכך ניתץ לנו את האשליה השנייה. אחריו בא זיגמונד פרויד (1856-1939), גילה את הלא-מודע (das Unbewusste) שבתוך נפשנו, ונתן מכה אנושה לאשלייתנו השלישית. התגלית של פרויד היתה אולי הגדולה ביותר בתולדות התרבות האנושית והקשה מכולן לעיכול.

עד לתחילת העת החדשה אנחנו, בני האדם, חיינו בשלוש אשליות גדולות: שאנחנו במרכז העולם, שאנחנו שונים מהותית מכל יתר בעלי החיים, ושאנחנו אדונים לגורלנו. אז בא המלומד הפולני מיקולאי קופרניק (1473-1543), הידוע יותר בשמו הלטיני, ניקולאוס קופרניקוס, גילה לנו שהארץ מסתובבת מסביב לשמש, והרס לנו בכך את האשליה הראשונה. במאה הי"ט בא צ'רלס דרווין (1809-1882), גילה לנו שהמין האנושי התפתח ממינים קדומים שגם הקופים התפתחו מהם, ובכך ניתץ לנו את האשליה השנייה. אחריו בא זיגמונד פרויד (1856-1939), גילה את הלא-מודע (das Unbewusste) שבתוך נפשנו, ונתן מכה אנושה לאשלייתנו השלישית. התגלית של פרויד היתה אולי הגדולה ביותר בתולדות התרבות האנושית והקשה מכולן לעיכול.

בימי הביניים המאוחרים האמינו "הנוצרים" בקיומו של השטן

ואכן, לשנאת היהודים ולפחד מהם יש גורמים פסיכולוגיים לא-מודעים, הן אישיים והן קבוצתיים. בבסיסם של התהליכים האישיים פועלים "מנגנוני ההגנה" (Abwehrmechanismen) שהם תהליכים נפשיים לא-מודעים: פיצול (Spaltung), השלכה

הלא-מודע (הגורם אצל המבוגר לחלוקת העולם לטובים ורעים ולדאייתו בשחור-לבן) פועל בד בבד עם תהליך ההשלכה, המאפשר ליחס לרעים את התכונות השליליות שאדם לא מוכן להכיר בקיומן אצלו, וכך לנקות את הנפש מהרגשות הרעים ולהרגיש טוב יותר.

כך ראה מרטין לותר (1483-1546) במאה השש-עשרה את עצמו כשליח האלוהים, ואת כל מי שלא קיבל את תורתו כבנו של השטן. בשנת 1523 הוא פרסם ספר פרו-יהודי בשם "ישוע המשיח נולד יהודי" ובו קרא ליהודים להמיר את דם למשיחיות, אבל בשנת 1543 לאחר שהתאכזב מרה מפגישותיו עם הרבנים היהודיים הוא פרסם כתב-שטנה רווי-שנאה ליהודים בשם "על היהודים ושקריהם".

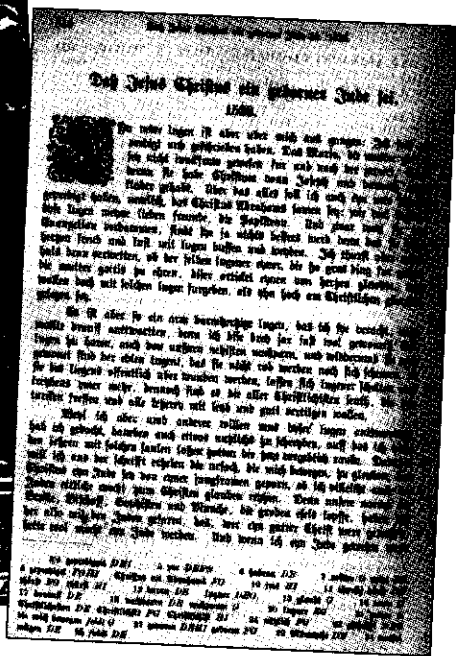
כמו ההשלכה, החצנה וההתקה, ויתר "מנגנוני ההגנה" של הנפש, תהליך הפיצול אינו מודע ואינו נשלט. מקורו של תהליך זה בגיל הינקות: העולל תלוי לחלוטין באמו, ומבחינתו היא חייבת לספק את כל צרכיו, מסביב לשעון. קשה להיות סבלניים כלפי ילדים טובעניים: כל הורה יעיד על כך. בימי הביניים בגרמניה, כשהאם טיפלה גם בחזירים ובשאר החיות באותו בית, היא לא תמיד היתה סבלנית ואמפתית לצרכים של תינוקה, ולפעמים היתה מותשת והתעלמה ממנו. התינוק לא יכול היה לחבר את האם הטובה עם האם הרעה, ולכן פיצל אותה לשתיים. לכן סיפור החזירה של היהודים המניקה אותם וגם מאכילה אותם מצואתה הפך ללהיט שנשתמר לאורך שנים: תהליכי הפיצול וההתקה

לא פחות מאשר בקיומו של האלוהים. רוב הגרמנים האמינו גם בקיומה של חזירה ענקית ואימתנית בשם Judensau (חזירת היהודים). הם ציירו אותה מתחת למלים העבריות רביני שם המפורש שנכתבו באותיות לטיניות. בדמיונם של "הנוצרים" הגרמנים השטן היה אביהם של היהודים, ואילו חזירת היהודים היתה אשתו של השטן ואמם של היהודים. מופיעה ביצירות אמנות גרמניות רבות מכל הסוגים - כגון פסלים, תחריטים, וציורים - בשלהי ימי הביניים ובתחילת העת החדשה, כמעט בכל מקום בגרמניה. החזירה מניקה את היהודים אחרי שהרתה לשטן וילדה אותם ממנו. היהודים אוכלים את צואתה של החזירה ושותים את השתן שלה. פסלים כאלה היו בגרמניה כבר במאה הארבע עשרה, והגרמנים האמינו בכל לבם שהיהודים הם תוצר הכלאה בין השטן לחזירה, למרות שידעו בהגיון כי השטן היה יכול בנקל לפתות בנות זוג מוצלחות יותר.

איך נולד הדמיון המדהים של חזירת היהודים? ניתן להבין זאת עם נבין את התהליכים הלא-מודעים של פיצול, השלכה, החצנה, והתקה. בימי הביניים גרו הכפריים הגרמניים וילדיהם ביחד עם החזירים בבתיים ובחצרות משותפים. כמו בסרט הקולנוע *Das weisse Band* (הסרט הלבן) של הבימאי הגרמני-אוסטרי מיכאל הנקה (Michael Haneke), הילדים הגרמניים בימי הביניים חונכו לציות, לסדר, לדיוק, ולניקיון: אסור היה להיות מלוכלך (schmutzig) ולהמרות את פי ההורים, ביחוד את פי האב. אבל ילדים קטנים דווקא אוהבים להתלכלך ולשחק בבוץ, ויש להם רצון משלהם. כמו בסרט הלבן, החינוך הקפדני והאלים עורר בילדים

רגשות קשים של זעם רצחני נגד ההורים. את הרגשות הקשים שלהם כלפי אמא הם התיקו בלא-יודעין אל החזירה, שהיא סמל של האם הרעה והמלוכלכת. בלא-מודע הם השליכו על היהודים "הרעים" את הלכלוך שבו הרגישו אשמים, ואת הרצון של התינוק לאכול ולשתות את הפרשות של האם. ההתקה וההשלכה הקלו על רגשות האשם והחרדה. תהליך הפיצול

אפשרו להתיק אל החזירה הרמיונית את כל הרגשות השליליים כלפי האם הרעה, ולראות באם הממשית את האם הטובה. ניתן לעקוב אחרי התפתחות שנאת היהודים בגרמניה מימי הביניים ועד אדולף היטלר וגם עד ימינו. מרטין לותר, שהיו לו יחסים קשים עם אביו, התמרד נגד האפיפיור, שבלא-מודע סימל עבורו את אביו הרע, כעס מאד על היהודים שלא רצו להמיר את

בעצב, ובכבי, אבל אם הוא עובר בהצלחה האדם משלים עם אבדתו וממשיך בחייו. אם לאו, הוא נשאר תקוע באבדתו, ועלול ליפול לדכאון, ליאוש, ואף להתאבדות, או להסתגר בתוך עצמו ולהימנע מקשרים רגשיים חדשים. ברמה הקבוצתית, מה שנקרא "אבל" הוא למעשה תהליך של הנצחה שמבטא סרוב להשלים עם האבדה. כך אנחנו מנציחים את אבדותינו הקולקטיביות, כגון ששת מיליון נספי השואה, או עשרים וחמשת אלפי החללים במלחמת ישראל, ע"י אנדרטאות, טקסי זכרון, וימים מיוחדים בשנה, כמו יום השואה ויום הזכרון. הצום של תשעה באב מבטא את "האבל" הקולקטיבי שלנו על חורבן הבית הראשון והבית השני, כאילו שניים נחרבו באותו יום בשנה (מה שכמעט בוודאי לא קרה), ולמעשה את חוסר היכולת הקולקטיבית שלנו לשכוח אותם ולהיפרד מהם.

האם היהודים עצמם תרמו אי-פעם לשנאה של "הגויים" כלפיהם ולפחד של "הנוצרים" מהם? זוהי שאלה מורכבת ביותר. ניתן לראות כאן "מעגל קסמים" שמזין את עצמו והולך ומחמיר עם הזמן. לעניות דעתי, העובדה שהיהודים היו מיעוט באירופה "הנוצרית" (כלומר המשיחית) אך בו בזמן ראו את עצמם, ואף התנהגו, כעם הנבחר, בעוד "הנוצרים" רואים בהם את רוצחי המשיח שלהם, תרמה לשנאתם ע"י "הגויים" אך לא היא שגרמה לה. ברם, השנאה של "הנוצרים" את היהודים, התנהגות "הנוצרים" אל היהודים כאל בני השטן והחזירה האמתנית, והרדיפות הנוראות של היהודים ע"י "הנוצרים" בימי הביניים, ואף בעת החדשה, תרמו מצדן לדימוי-עצמי שלילי של היהודים, שהביא לנטייתם להתגונן מפניו, מה שיצר דימוי-עצמי קבוצתי דו-ערכי, שכלל רגשי עליונות ורגשי נחיתות בו-זמנית. מצב זה חיזק את הנטייה של "הגויים" לשנוא ולרדוף את היהודים, וכן הלאה. כמובן שאין בכונתי לאמר שהיהודים אשמים בשנאת "הגויים" כלפיהם. השאלה "מי אשם" אינה שאלה פסיכולוגית; השאלה האמתית היא מדוע רדפו את היהודים ואיך הרדיפות הסתיימו בטרגדיה הנוראה ששמה השואה.

אחרית דבר

קשה לנו להעלות על הדעת שכל אחד מאתנו היה יכול בתנאים מסוימים לעשות מה שעשו הגרמנים ליהודים בתקופתו

תם, וכתב את ספרו על היהודים והשקרים שלהם ארבע מאות שנה לפני שאדולף היטלר ואנשיו רצחו את יהודי אירופה. היטלר עיוות לא רק את המציאות בהתאם לדמיונותיו החולניים, אלא גם את השפה הגרמנית עצמה, בדיוק כמו שהאח הגדול בספר 1984 של ג'ורג' אורוול (1903-1950) מנהיג בארצו שפה חדשה בשם Newspeak שבה המלים מבטאות את ההפך ממובן הטבעי,

והיא משקפת עולם הפוך, מעוות ומשוגע. על כך כתב ויקטור קלמפרר (1881-1960) את ספרו *Lingua Tertii Imperii* (השפה של הרייך השלישי). מדוע הוא נתן לספרו כותרת לטינית במקום הכותרת הגרמנית *Die Sprache des dritten Reiches* המתבקשת לספר כתוב גרמנית? אולי היתה זו הגנה בפני הזכרונות הנוראים שלו מתקופת הנאצים.

בתקופת הנאצים הופיעה הסיסמה *Die Juden sind unser Unglück!* (היהודים הם אסוננו!) בתחתית העמוד הראשי של כל גליון של העיתון *Der Stürmer*. מה חשב יהודי גרמני כשעיניו נתקלו בקביעה הזו? מנהל סניף ירושלים של ארגון יוצאי מרכז אירופה (אימ"א), יורם מנייביץ', זוכר שסבתו דוברת-הגרמנית היתה אומרת לו *Du bist mein Unglück!* (אתה האסון שלי!) כשנשארה לשמור עליו והוא הרגיו אותה. הוא זוכר שהוא ראה בכך מחמאה. אני מקווה שזכרונו אינו מתעתע בו. טעות נפוצה בהסברים הפסיכולוגיים לאנטישמיות היא לבלבל בין הפסיכולוגיה של היחיד לזו של הקבוצה ולקרוא לנאציזם "מחלת רוח לאומית" כמו שעשה למשל אורי אבנרי (שמו המקורי היה הלמוט אוסטרמן) בספרו *צלב הקרס - אימנן: איש ותקופתו משנת תשכ"א* (1961). הפסיכולוגיה הקולקטיבית שונה מהאישית במובנים רבים. ניקח למשל את תהליך האבל (Trauer). ברמה של הפרט, תהליך האבל על אבן אדם קרוב ואהוב כרוך בכאב,

בולי תל-אביב (י.צחור) בע"מ
TEL AVIV STAMPS (Y. TSACHOR) LTD.
 מכירה על פי הצעות מחיר בכתב
 (Mail Auction)
 מוקדמים, מנדט, מנהלת העם, דאר עברי,
 ישראל, חו"ל, יודאיקה, גלויות, ספרים,
 קטלוג מאויר חינם
www.telavivstamps.com
 ת.ד. 16218, תל-אביב, טלפון 03-5226294,
 פקס 03-5245088

בטוח יותר עבורנו. הבעיה היא שהבנה שכלית של הבעיה אינה מדפאה אותה. דיפוי אמתי דורש טיפול נפשי, ומנהיגים פוליטיים אינם הולכים לטיפול כזה: הם משוכנעים שהרע נמצא ביריב ולא אצלם. גם עמים או קבוצות גדולות אחרות אינם הולכים לטיפול נפשי. ברם, כמו שעולמנו הולך ומתקדם מבחינת זכויות האדם והמשפט הבינלאומי, ורוצחי-עמים כיום מובאים לדין ונענשים, אולי יש סיכוי שגם שנאת היהודים תיחלש אם וכאשר בני האדם יכירו ויבינו באמת את עצמם.

הערה: המונחים הפסיכולוגיים מובאים במאמר זה בעברית ובגרמנית (בסוגריים), דאשית, מכיון שבמקורם רובם ככולם נוצרו בשפה הגרמנית, ושנית, מכיון שזוהי השפה השנייה של יקינתון. מאמר זה מבוסס על הרצאתי בבית המפגש של ארגון יוצאי מרכז אירופה (אימ"א) בירושלים ביום 19 במרס 2014 שהתבססה על ספרי *Anti-Semitism: A History of Psychoanalysis of Contemporary Hatred* שיצא לאור בשנת 2008 בהוצאת Praeger בארה"ב.

של היטלר: זוהי מחשבה מפחידה ומזעזעת. ברם, כמו שהראה היסטוריון השואה האמריקני כריסטופר בראונינג בספרו Ordinary Men (אנשים רגילים), בתנאים קבוצתיים קיצוניים, כמו אלה שהיו בגרמניה בתקופת הנאצים, גם אנשים רגילים יכולים להפוך לרוצחים המוניים. לכן עלינו להיזהר מלראות בהיטלר ובאנשיו מפלצות לא-אנושיות. רוצחי היהודים היו בני-אדם. אם לא נבין את מה שקרה בתוך נפשם נמשיך לחשוב שהשואה היתה אירוע בלתי-נתפס. בכל עם, בכל ארץ, בכל תקופה, יכול לקרות דעה-עם, כפי שראינו בבלקנים או ברואנדה בעשרים השנים האחרונות.

בסוף הרצאתי בבית המפגש של אימ"א בירושלים נשאלתי אם האנטישמיות תיעלם מהעולם. תשובתי היתה שכל עוד קיימות סיבות נפשיות לאנטישמיות היא לא תיעלם, ואולי היא אפילו משגשגת שוב באירופה של ימינו. נשאלתי גם אם זיגמונד פרויד היהודי "המציא" את הפסיכואנליזה כדי לרפא את העולם משנאת היהודים ע"י חשיפת המניעים העמוקים שלה, ובכך להפכו למקום

תיעוד סיפורי חיים

הנכם מוזמנים להוסיף את הפרק שלכם

תיעוד סיפורי חיים של בני הקהילה היקית וקליטתם בארץ וסיפורן של המשפחות ושל הקהילות היהודיות במרכז אירופה הינן מהמשימות המרכזיות שלנו בארגון יוצאי מרכז אירופה.

תוכלו לכתוב את סיפורכם האישי או את סיפור משפחתכם בעצמכם ולשלוח אלינו, רצוי בצירוף תצלומים, או לספר למתנדב/ת מיומן/ת מקבוצת המתעדים שלנו שיבוא אליכם להקשיב לכם ולהעלות את סיפורכם על הכתב.

את הסיפורים המתועדים אנו מפרסמים באתר הארגון.

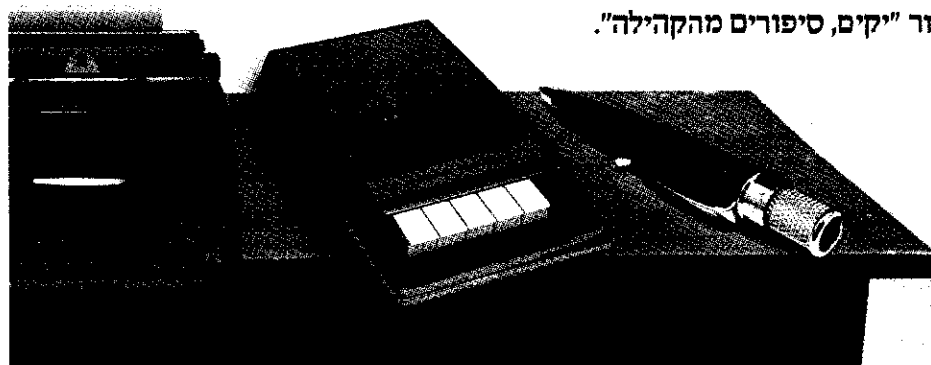
עד היום תעדנו כ- 300 סיפורי חיים מרתקים הזוכים להתעניינות רבה של אלפי גולשים מידי חודש.

לפרטים נוספים פנו אלי במשרד הארגון בטלפון 03-5164461 (ניתן גם להשאיר הודעות)

או בדוא"ל naomi.irgun@gmail.com לשם ניתן גם לשלוח חומרי תיעוד, סיפורים, טקסטים ותמונות.

בקרו והתרשמו מהסיפורים באתר האינטרנט של הארגון:

www.irgun-jeckes.org מדור "יקים, סיפורים מהקהילה".

ד"ר נעמי מרחב

רכזת תיעוד וספר היקים

י"ד הוועדה לעליה וקליטה

ארגון יוצאי מרכז אירופה

naomi.irgun@gmail.com